

XVIII. stoljeće

Darko Vitek
(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

PRAVNI POLOŽAJ OSIJEKA U XVIII. STOLJEĆU

UDK 94(497.5 Osijek)"17"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: siječanj 2005.

U radu autor analizira pravni položaj Osijeka u XVIII. stoljeću, te njegove posljedice u urbanom razvoju. Naglasak stavlja na formiranje gradskog magistrata krajem XVII. stoljeća, nakon oslobođenja Slavonije, čime je uvelike određen okvir daljnjeg razvoja Osijeka.

Ključne riječi: Osijek, pravni položaj, urbana povijest, 18. stoljeće.

Polazišna točka ovog istraživanja je pretpostavka da nijedan grad, pa tako niti Osijek, nije produkt slučajnosti. Njegovo je formiranje dinamičan proces u kojem su obuhvaćeni nebrojeni društveno-politički elementi, koji samo uz splet povoljnih okolnosti mogu pokrenuti proces razvoja gradskog naselja. Pretpostavke njegova nastanka također leže i u njegovom geografskom položaju, kojeg podjednako definiraju lokalne i globalne prostorne strukture. U takvom je zamršenom pleteru objektivnih okolnosti, i specifičnosti koje proizlaze iz analize konkretnog grada, teško izdvojiti one elemente koji su bili presudni za razvoj Osijeka onakvoga kakvog ga danas vidimo.

Isto tako nećemo pogriješiti ako istaknemo pravni položaj Osijeka kao jedan od značajnijih čimbenika njegova urbanog razvoja. Doduše, pravni položaj Osijeka, kao i drugih naselja, možemo promatrati dvojako: kao posljedicu njegova urbanog razvoja, ali i kao njegovog uzročnika. No, bez obzira na tu činjenicu, pravni je položaj od najstarijih vremena predstavljao jedan od važnijih pokazatelja značaja određenog naselja. S obzirom na povijest naših krajeva, odnosno Osijeka, klasifikaciju naselja po pravnoj kategoriji možemo pratiti od srednjovjekovnog razdoblja.

U srednjovjekovnim korijenima, kao razdoblje koje je ostavilo najznačajniji trag, možemo istaknuti 15. i početak 16. stoljeća. U drugom dekretu kralja Sigismunda, iz 1405, prvi puta je napravljena jasna diferencijacija grada *civitas*, i trgovišta *oppida*. Tada je kao razlikovni element istaknuta utvrđenost i privilegiranaost pojedinog naselja.¹ No, najznačajnija definicija grada je nastala ipak nešto kasnije, kada je Stjepan Werböczy 1514. u svojoj monumentalnoj kodifikaciji prava važećeg na prostoru Ugarske kraljevine postavio pravne temelje važeće sve do 1848. On je grad definirao kao obzidano mnoštvo kuća i ulica u kojem je stanovništvo privilegirano.²

Usko određenje gradske sredine (izjednačene s pravnom kategorijom slobodnih kraljevskih gradova), koje je postavio Werböczy, zadržalo se i tijekom 17. stoljeća. No kako su razvojne smjernice stremile ka daljnjoj diferencijaciji gradskih naselja, ubrzo se pored slobodnih kraljevskih gradova pojavilo obilje novih gradskih sredina. Time je osnovna podjela između privilegiranog grada (*civitas*) i trgovišta (*oppida*) postala znatno složenija, tako da su se ubrzo pojavila i privilegirana trgovišta.³ Takva je klasifikacija zadržana i u 18. stoljeću, kada su u vrijeme Karla VI. (1711-1740), prilikom popisa zemlje 1720. navedene osnovne kategorije naselja: kraljevski slobodni gradovi i rudarski gradovi (kao najveći stupanj gradske samouprave), zatim privilegirana i nepriviligirana trgovišta, te posjedi i sela.⁴

Osijek nakon oslobođenja

Još u vrijeme ratnih zbivanja bečki je Dvor povjerio upravu nad cjelokupnom Slavonijom i južnom Ugarskom Dvorskoj komori.⁵ Novostečenu je

¹ *Quasdam civitates, murorum ambitu cingendas, quasdam liberas villas seu oppida, civitatis honore sublimandas.* S. Werböczy, *Tripartitum opus juris consuetudinarii inclity regni Hungariae*, 1000-1526, 210. E. Deák, *Das Städtewesen der Länder der ungarischen Krone (1780-1918) I*, (Wien, 1979), 164.

² *Est autem civitas, domorum et vicorum pluralitas, moenis, et praesidis circumcincta necessariis, ad bene, honestaque vivendum privilegiata.* CIH, P. III. Tit. 8. Deák, *Das Städtewesen*, 165.

³ Prva privilegirana trgovišta su bili Bazin, Modor i Szentgyörgy, koja su 1608. po svojim pravima izjednačena sa slobodnim kraljevskim gradovima. Deset godina nakon toga za njih se koristi termin privilegiranih trgovišta. CIH, 1608-1657, s 12, s 138. Deák, *Das Städtewesen*, 168.

⁴ Detaljnije o pravnim kategorijama naselja usp. J. v. Steeger, *Darstellung der Rechte und rechtlichen Gewonnenheiten der königlichen freyen Städte in Ungarn*, (Wien, 1834). Deák, *Das Städtewesen*, 168.

⁵ Dvorska komora (*Hoffkammer*) je bila vrhovna financijska vlast u kraljevstvu. Ona je upravljala dohocima kraljevskih domena, regalijama i drugim prihodima. Njezin osnutak možemo staviti u vrijeme Ferdinanda I., u prvu polovicu 16. stoljeća. Od tada pa do početka 18. stoljeća Dvorska je Komora doživjela više reorganizacija, no, niti u jednom trenutku nije gubila svoju ulogu središnje financijske uprave. T. Mayer, *Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit*, (Wien, Leipzig, 1911), 10. K. Firinger, "Pravosude u Slavoniji kroz stoljeća", *Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*, (Osijek, 1970), 646. O. Lehner, *Österreichische Verfassungs und Verwaltungsgeschichte*, (Wien, 1995), 116.

zemlju trebalo što brže urediti, te organizirati komorske prihode, jer su uslijed dugotrajnog rata, rashodi dvorske blagajne uvelike premašivali prihode.⁶ U tom je cilju kardinal Leopold Kolonić, predsjednik Dvorske komore, 1688. izradio plan uređenja novostečenih područja.

U duhu Kolonićeva plana slijedili su pokušaji uvođenja komorske uprave i organizacije prihoda na prostoru Slavonije.⁷ No, ostvarenje toga plana je nailazilo na niz poteškoća, koje su najvećim dijelom proizlazile iz sveopćeg otpora komorskoj upravi (protiv organizacije komorskih prihoda istupali su predstavnici vojnih vlasti, hrvatskih staleža i lokalnog stanovništva).⁸ U cilju rješavanja novonastalih problema bečki je Dvor bio prisiljen delegirati komisije koje su trebale otkloniti zapreke, te pomoći pri organizaciji komorske uprave.⁹ Dolaskom dvorskih komisija, koje su svojim uredbama označile novi početak povijesti Osijeka, započinje dugotrajan proces ustrojstva državnih struktura na prostorima Slavonije i Srijema.

Uspostava gradske uprave

Prvi konkretni korak inkorporacije Osijeka i Slavonije u novu komorsku upravu je obilježen dolaskom dvorske komisije, koja je imala za cilj utvrditi stanje u novostečenim područjima Ugarske i Slavonije. Komisija je pod vodstvom baruna Tullia Miglia von Bromberga 1690. došla u Osijek.

Tada su začeti temelji novoj gradskoj vlasti. Osnovan je gradski magistrat, te je postavljen gradski sudac, Daniel Fernandin Vesentin.¹⁰

Gradski magistrat je institucija lokalne uprave čija je nadležnost obuhvaćala gotovo sve oblasti gradskog života. On je uz gradsko vijeće, gradonačelnika, gradskog suca i gradskog kapetana, predstavljao jedan od najvažnijih organa gradske samouprave. Njegove su nadležnosti ovisile o prav-

⁶ U razdoblju od 1681. do 1714. Monarhija je sudjelovala u četiri velika rata (opsada Beča, Veliki bečki rat, ustanak u Ugarskoj i rat za španjolsko nasljeđe), koji su doveli do ogromnog financijskog zaduženja (procjenjuje se da je samo posljednji od navedenih ratova Monarhiju koštao oko 25 000 000 guldena). U cilju što skorijeg financijskog rasterećenja državne blagajne car Leopold je 1697, prilikom reorganizacije državne uprave, ustanovio godišnji porez od cjelokupnog kraljevstva u iznosu od 12 000 000 guldena. T. Fellner, *Österreichische Zentralverwaltung I/3*, (Wien, 1907), 94, 95. B. Holl, *Hofkammerpräsident Gundaker Thomas Graf Starhemberg und die österreichische Finanzpolitik der Barockzeit*, (Wien, 1976), 43, 44.

⁷ R. Lopašić, "Slavonski spomenici za XVII. vjek", *Starine JAZU XXX*, (Zagreb, 1902), 117.

⁸ Isto, 124, 125.

⁹ Lopašić, "Slavonski", 142. I. Mažuran, "Slavonija nakon oslobođenja od osmanske vladavine i uspostava vojno-komorskog kondominija", *Izveštaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine* (Osijek, 1989), 23.

¹⁰ K. Firinger, "Magistratska instrukcija za grad i tvrđavu Osijek od 18. VII. 1690", *Osječki zbornik XIII*, (Osijek, 1971), 162. Lopašić, "Slavonski", 143, 144.

noj kategoriji gradova, i slijedom toga, o stupnju njihove samouprave.¹¹ Najveći stupanj samouprave su ostvarivali slobodni kraljevski gradovi, dok su komorski gradovi, poput Osijeka, još uvijek uvelike ovisili o dvorskoj administraciji. Komorski su gradovi pripadali pravnoj kategoriji trgovišta (*oppida*),¹² koja su nakon ratnih zbivanja u Slavoniji doživjela pravi procvat. Naime u periodu 18. stoljeća na prostoru civilne Slavonije utemeljena su 24 trgovišta.¹³

Za bolje razumijevanje pojma "trgovišta" valja poći od razlikovanja utvrde i prostora na kojem se odvijala trgovina, koje se prostiralo uz utvrdu. Vremenom se taj tržišni prostor formira u zasebnu pravnu kategoriju, koja se počinje primjenjivati i na novoformirana naselja koja su najčešće nastala kao posljedica intenzivne kolonizacije. Genezu tog procesa možemo pratiti u srednjem vijeku, točnije u prvoj polovici 15. stoljeća, kada su se u dugotrajnom razdoblju formiranja različitih obilježja gradskih sredina, iskristalizirala dva oblika; *civitas* i *oppidum*. Formiranje tih dvaju oblika gradske sredine treba tražiti u mogućnosti naselja da zadovolji različite kriterije, poput: zatvorenog oblika naselja, prosječne veličine mjesta, gradskog života unutar naselja ili pak mogućnost postizanja što većeg stupnja centraliteta, ali ne treba zaobići niti snagu voljnog akta vlastodršca.¹⁴ Premda je u 18. stoljeću niz trgovišta dobilo određene povlastice (npr. gornjougarski gradovi županije Szepes, ili pak vojni komuniteti na prostoru vojne granice),¹⁵ ona su se još uvijek nalazila u izrazitoj ovisnosti o feudalnoj vlasti, za razliku od privilegiranog grada (*civitas*).¹⁶ Feudalnu je vlast, u slučaju komorskih gradova, predstavljala Dvorska komora.

¹¹ S. Bačić, *Povelje slobodnih kraljevskih gradova Novog Sada, Sombora i Subotice*, (Subotica, 1995), 22, 61.

¹² Točno određenje pravne kategorije oppida gotovo da nije moguće dati, budući da su nju sačinjavali posve različiti gradovi, s različitim pravnim statusom. Za osamnaesto stoljeće je možda najprimjerenije povezati pravnu kategoriju trgovišta s funkcijom održavanja godišnjeg sajma (kao što je učinjeno u jednoj odredbi iz terezijanskog vremena), premda i tom određenju možemo pronaći protuprimjere. Detaljnije o tome vidi Deák, *Das Städtewesen*, 132-135. O problemima terminoloških određenja gradskih sredina, pa tako i trgovišta, odnosno oppida, vidi N. Budak, *Gradovi varaždinske županije u srednjem vijeku*, (Zagreb, Koprivnica, 1994), 20-25.

¹³ I. Erceg, "Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije (1785/1787)", *Rad HAZU*, (Zagreb, 1992), 4.

¹⁴ Deák, *Das Städtewesen*, 23, 37, 89.

¹⁵ Isto, 100-110.

¹⁶ Detaljnije o problematici terminologije vezano uz pravne kategorije gradova vidi E. Ladányi, "Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der ungarischen Städteentwicklung", *Annales Universitatis Scientorum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica XVIII*, (Budapest, 1977). Dok o vrstama gradskih naselja vidi Deák, *Das Städtewesen*, 75, 76.

Nadležnosti magistrata komorskih gradova najvećim su se dijelom zasnivale na prvostupanjskoj sudbenosti u građanskim i krivičnim parnicama. Pored sudbene djelatnosti, magistrat je postavljao i razrješavao dužnosti sve gradske službenike, zatim, odlučivao o priznavanju statusa građana, regulirao pravo na naseljavanje, vršio patronatska prava (briga o udovicama i siročadi), raspolagao gradskim prihodima i regulirao privredni život grada. Velike ovlasti magistrati su imali i prilikom uređenja komunalnih pravila, kao i u vođenju brige o prosvjetnom i moralnom životu stanovnika. Magistrat su uglavnom sačinjavali sudac i gradski vijećnici, no, s razvojem gradske uprave se proširuje i članstvo magistrata.¹⁷

Premda su gradski magistrati bili izbornog karaktera, njihovo je članstvo u praksi bilo vrlo ograničeno, tako da je njihovo postojanje vodilo stvaranju jake oligarhijske uprave. Također ne treba gubiti iz vida niti činjenicu da je vrijeme nastanka gradskih magistrata povezano s apsolutističkim uvođenjem centralne državne uprave, kojoj je odgovaralo ustaljenje izbornog postupka jer je, u konačnici, vodilo uspješniju kontrole nad gradovima.¹⁸

Osnivanje gradskog magistrata 1690.

Navedena je komisija dala i upute za rad magistrata i gradskog vijeća, i to u dva navrata 18. srpnja i 9. kolovoza 1690.¹⁹ Uputama se od 18. srpnja 1690., koje se sastoje od 15 točaka, propisuju dužnosti i određuje način organizacije gradskog magistrata, dok se upute od 9. kolovoza iste godine, sastavljene u 13 točaka, odnose na materijalno poslovanje magistrata, te na prava građana.²⁰

¹⁷ E. Vojnović, "Organizacija mesne vlasti 1743-1918 u Subotici", *Koreni I*, (Subotica, 1991), 114, 115.

¹⁸ Kao komparativni primjer može nam poslužiti prikaz stvaranja društvene oligarhije putem izbornog postupka gradskih uprava u 17. stoljeću na primjeru Varaždina i Koprivnice. Usp. N. Budak, "Pogranična gradska naselja sjeverne Hrvatske u 17. stoljeću", *Radovi*, 25(1992), 29, 30. Isti, "Gradske oligarhije u 17. stoljeću u sjeverozapadnoj Hrvatskoj", *Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf 1988*, (Zagreb, 1995), 90.

¹⁹ Instrukcije baruna Tullija Miglia je pronašao K. Firinger, kao prijepis u ostavštini gradačkog profesora A. Lutzja, te ga je u cijelosti objavio, dok je izvornik poznat iz radova I. Mažurana - I. Mažuran, "Na pragu novog doba", *Od turskog do suvremenog Osijeka*, (Osijek, 1996), 6, 7.

²⁰ I. Mažuran, "Počeci djelovanja Osječkog magistrata i njegovi prihodi i rashodi 1697. godine", *Analiza Centra za znanstveni rad JAZU, I*, (Osijek, 1981), 41.

Povlastice građanstvu su bile prilično skromne, te su se uglavnom odnosile na materijalni položaj, koji je, uslijed ratnih zbivanja, bio prilično loš. Građani su prema potonjim odredbama tri godine oslobođeni plaćanja poreza i drugih davanja (tridesetnice i mitničarine, ukoliko je uvožena roba namijenjena za vlastite potrebe). Nadalje, trgovinom su se, izuzev vojnih trgovaca, u gradu jedino mogli baviti pravi građani. No, pored navedenih povlastica, građani ipak nisu bili izuzeti iz obveze besplatnog podvoza i kulučenja. Usp. Mažuran, "Na pragu", 6.

Prema instrukciji dvorske komisije od 18. srpnja 1690. na čelu gradske uprave se nalazi sudac koji je zadužen za vođenje rasprava na sjednicama gradskog vijeća. Pored suca u dokumentu se spominje i gradski sindik (*Statt Syndicum*), koji zamjenjuje suca u slučajevima njegova izbijanja. Instrukcijom se ne određuje način izbora suca i sindika, pa čak niti broj gradskih vijećnika. Njome se još, što se tiče rada magistrata, samo utvrđuje poslovnik gradskog vijeća. Tako je instrukcijom naglašen istaknuti položaj gradskog suca (koji ima iznimne ovlasti u radu magistrata), te redosljed govora prilikom rasprave o predmetima i glasanja (poslovanje se gradskog vijeća uglavnom odvijalo po načelu *iuxta senium*).²¹

Nepotpunu sliku gradske uprave, koju dobivamo iz instrukcije, djelomično možemo upotpuniti uvidom u blagajnički izvještaj o poslovanju magistrata iz 1696. i 1697. Spomenuti izvještaj nam nedvojbeno svjedoči o priličnoj nerazvijenosti osječkog magistrata. Naime, plaću iz gradske blagajne su dobivali samo sudac (*Stadtrichter*), zapovjednik gradske straže (*Stadt Wachtmeister*), službenik gradskog vijeća (*Rathsdiener*), gradski bilježnik (*Stadt-schreiber*) i tamničar (*Provosen*).²² Iz izvještaja o poslovanju magistrata vidimo da još nije postojala niti funkcija magistratskog blagajnika, te da je funkcija sindika u gradskom vijeću bila samo počasnog karaktera.

Prema spominjanim je instrukcijama rad gradske uprave ograničen na sporove iz domene civilnog (građanskog) prava, dok je za prizivnu i nadzornu instancu (koja je zadužena za sporove iz domene kaznenog prava) postavljena kraljevska administracija (*Kaysersliche Administration*). Podređenost komorskim vlastima se očitovala i u financijskom poslovanju uprave, tako gradsko vijeće nije smjelo podići bilo kakav zajam bez prethodnog odobrenja kraljevske administracije. Administracija, točnije, komorska uprava, je morala odobriti i svaki primitak, kao i razrješenje iz kategorije građanstva.²³

Podložnost gradske uprave o kraljevskoj administraciji potpuno je očekivana, budući da je komorska inspekcija i osnovala gradski magistrat, kao jedinicu lokalne uprave. No, djelovanje magistrata je, u prvim godinama njegova postojanja, prilično ovisilo i o vojnim vlastima. Čak u magistratskoj instrukciji, kojoj je jedan od ciljeva bio odvojiti vojnu od civilne vlasti, pronalazimo odredbe iz kojih se može uočiti spomenuti odnos. Podređenost vojnim vlastima se očitavala prilikom obveznog konzultiranja gradskog zapovjednika u dvojbjenim sudskim slučajevima, te izricanju težih kazni.²⁴

Pored podređenosti kraljevskoj administraciji i vojnim vlastima, ovlasti gradskog vijeća ipak imaju elemenata samostalnosti. Osim ovlasti u kontroli neželjenih boravaka u gradu (skitnica i besposličara), te prilično velikih ovlasti u cilju prevencije od požara, gradsko vijeće, ima pravo zabranjivati mono-

²¹ Usp. Firinger, "Magistratska", 162, 163.

²² Mažuran, "Počeci", prilog 50-59.

²³ Usp. Firinger, "Magistratska", 165.

²⁴ Isto, 163.

pol u trgovini, kao i uvoditi uredske ili pisarske takse za održavanje vlastita ureda.²⁵

Financiranje se gradskog magistrata, pored spomenutih bilježničkih naknada, baziralo na oporezivanju građanstva za posjedovanje nekretnina,²⁶ te plaćanju pristojbe prilikom primitka u pravnu kategoriju građanstva (imućniji građani plaćaju tri, dok siromašniji građani jednu forintu). Smatralo se da će magistrat kasnije ostvarivati prihode i od ostavinskih rasprava i sajamskih naknada (koje je trebalo obnoviti u dogovoru s vojnim zapovjednikom grada).²⁷ Prihodi magistrata u početku su nesumnjivo bili iznimno mali, tako da od njih čak nije mogao biti plaćen niti gradski sudac.²⁸ Nešto više podataka o prihodima gradskog magistrata saznajemo iz već spomenutog godišnjeg računa u periodu od 1. siječnja 1697. do 26. siječnja 1698. U tom je razdoblju magistrat imao ukupni prihod samo od 768 forinti i 8 groša. Glavninu tih prihoda su sačinjavali porezi koji su se odnosili na nekretnine građana (735 forinti), dok se preostali prihod odnosi na primitak novih građana, te plaćanje malih kazni. Skoro pola tih prihoda je potrošeno na plaće osoblja magistrata (327 forinti), dok se preostali rashod podijelio u potpunosti još samo na dvije stavke (rasvjetu garnizonske straže i darove).²⁹

Skromni opseg prihoda magistrata i nije ostavljao neke veće mogućnosti razvoja gradske uprave, tako da je, primjerice, godišnji utrošak na potrebe pisarnice iznosio samo 6 forinti i 7 groša.³⁰

Premda su neznatni prihodi i velika zavisnost o komorskim i vojnim vlastima sužavali mogućnost razvoja osječkog magistrata, instrukcijom iz 1690. je ipak započeo proces formiranja samostalne gradske uprave. No, tako uspostavljena uprava je nailazila na niz prepreka koje su joj još više ograničavale ionako već krnju samostalnost. Najveću prepreku je predstavljala vojna uprava. Budući da su u vrijeme osnivanja gradskog magistrata još uvijek trajala ratna zbivanja (neposredno nakon odlaska dvorske komisije osmanlijska je vojska posljednji put opsjela Osijek),³¹ mala je vjerojatnost da su se odredbe

²⁵ Usp. isto, 162-167.

²⁶ Bačić, *Povelje*, 74. Mažuran, "Počeci", 50-59. Plaćanja poreza na nekretnine su izuzeti (u osječkoj magistratskoj instrukciji), isusovci, stanovi dodijeljeni od vojnog zapovjednika, javne zgrade (*publica adeficia*), te zgrade provizorata. Usp. Firinger, "Magistratska", 164.

²⁷ Mažuran, "Počeci", 42.

²⁸ O neznatnim prihodima gradskog magistrata svjedoči i prvi gradski sudac D. Vesentin: "*Diesen Brieff verlangte ich zu sehen, damit ich mieh iber diesen Punct (ob ich nit in Vexatione einen guetten Freundt möchte geschriben haben) verandthorthen möge, dass ich aber zur Zeit da ich Richter war, mich selbst einen Petrichter genändt habe, laugne ich gar nit, in deme ich mit Wahrheit sagen kann, dass ich in 4te Jahr eindurch als ich Richter gewesen, kein Einkumbens noch Besoltung gehabt undt doch alle Ausgaben bey der Statt aus aigen Beutl dargeschossen, sonder vill Betragnussen undt Vervolgungen, wegen der Burgerschafft ausgestandten undt dardurch in die Armueh gerathen.*" Mažuran, "Počeci", 45.

²⁹ Usp. isto, prilog, 50-59.

³⁰ Isto.

³¹ I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, (Zagreb, 1998).

magistratske instrukcije provodile. U tom je razdoblju još uvijek najveći utjecaj imala vojna vlast, koja je zadirala u ovlasti novouspostavljene gradske, civilne, uprave. Nerazgraničeno dvovlašće vojnih i komorskih vlasti je zasigurno predstavljalo veliku smetnju u funkcioniranju državnog aparata.³² Upravo zbog tih je razloga bečki Dvor ponovno slao nove komisije kojima je sada prvi cilj bio razgraničenje vojnih i civilnih ovlasti.

Reorganizacija gradske uprave 1698.

U svjetlu novih okolnosti uzrokovanih vojnim uspjesima habsburške vojske, Slavoniju i Srijem je pohodila još jedna dvorska komisija pod vodstvom grofa Caraffe di Stigliana. Komisija je imala cilj gotovo istovjetan onom iz 1690., provođenje organizacije vlasti i razgraničenje vojnih i civilnih ovlasti.

Komisija je stigla u Osijek početkom 1698., te nedugo nakon svog dolaska donijela novu magistratsku instrukciju.³³ Sadržaj spomenute magistratske instrukcije je nedvojbeno temeljen na instrukciji iz 1690.³⁴ Sastoji se od pet odsjeka, od kojih je samo posljednji, peti, raščlanjen na poglavlja (25 točaka). Iste je godine komorska inspekcija izdala i dopunu magistratskoj instrukciji u 19 točaka.³⁵

³² Postojanje dviju državnih institucija s podijeljenim ovlastima nerijetko je dovodilo do sukoba. Primjere nesuglasica te prirode možemo vidjeti na primjeru Osijeka i kada su definirane ovlasti vojnih i civilnih vlasti, ali i drugih gradova. Usp. J. Bösendorfer, "Sporovi između gradske općine i tvrđavskog zapovjedništva u Osijeku", *Narodna starina VIII*, (Zagreb, 1929). Budak, "Pogranična", 34. *Dopisi općine Nutarnji grad (Tvrđa) Osijek 1772-1777. godine*, (Osijek, 2004), 103.

³³ Izvornik magistratske instrukcije iz 1698. se nalazi u Badisches Generallandes Archivu u Karlsruheu, pod signaturom; *Slavonien II, Fasc. 13.K.X.* HKFA, Gräfllich Caraffische Hauptrelation, Fasz. 392, Beilag 175. U nas ju je objavio niz autora. Lopašić, "Slavonski", 152. J. Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, (Vinkovci, 1994), 378. D. Farkaš, "Prvi statut grada Osijeka 1698. godine", *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje IV*, (Osijek, 1997), 163. Pored objavljenog izvornog teksta u literaturi je dostupan i prijevod magistratske instrukcije. I. I. Mažuran, "Uvod u historiju Osijeka XVIII stoljeća", *Najstariji zapisnik općine Osijek - Tvrđa od 1705. do 1746. godine*, (Osijek, 1965), 37. Mažuran, "Na pragu", 12. Farkaš, "Prvi statut", 158.

³⁴ Magistratska instrukcija iz 1698. je u našoj literaturi poznata pod pojmom "osječki statut" (vidi prethodnu bilješku), što je načelno točno ukoliko je svrstamo među komisionalne statute (*stauta comissionalia* - statuti koje su donosila delegirana tijela središnjih vlasti a ne samostalna gradska tijela), no, u tom slučaju bismo morali i magistratsku instrukciju iz 1690. također nazvati statutom. Budući da je u našoj pravnoj znanosti prilično nerazjašnjen pravni pojam *statuta*, te da je kraljevska komisija 1698. donijela Osijeku upute ili instrukcije za rad gradskog magistrata, čini mi se primjerenijim ostati kod pojma magistratska instrukcija ili uputa. Detaljnije o pravnoj kategoriji statuta vidi S. Bačić, "Prinos proučavanju statuta kao vrela hrvatskog kontinentalnog feudalnog prava", *Zbornik PFZ*, 48, (Zagreb, 1998).

³⁵ HKFA, Gräfllich Caraffische Hauptrelation, Fasz. 391, Nro 47, Fol. 535-539. HKFA, Gräfllich Caraffische Hauptrelation, Beilagen, Fasz. 392, Fol.450-453. Mažuran, "Na pragu", 15.

Instrukcijom se određuje da gradski magistrat redovito zasjeda dva do tri puta tjedno (ponedjeljak, srijeda i petak), i to u gradskoj vijećnici ili, ukoliko potreba nalaže, u stanu gradskog suca. Poslovnik rada gradskog vijeća je najvećim dijelom ostao nepromijenjen (raspravu u ime suca može započeti i gradski sindik, te je cjelokupan rad organiziran načelom poštivanja životne dobi - *iuxta senium*). Poslovničke novosti predstavljaju odredbe kojima se polaže veća pažnja prisustvovanju vijećnika, te obavezno periodično čitanje magistratske instrukcije na sjednicama gradskog vijeća.³⁶

U nepunih osam godina postojanja gradskog magistrata došlo je do njegova postepenog razvoja. Naime, u instrukciji iz 1698. se spominje funkcija gradskog blagajnika, koja je do tada nepoznata u osječkoj gradskoj upravi.³⁷ Blagajnik (*Statkämmerer*) raspolaže, uz odobrenje gradskog vijeća, te supotpisa suca i najstarijeg vijećnika, novcem za gradske izdatke. U gradskoj su se blagajni (*Statt-Cassa*), pored novca, nalazili i važni porezni i upravni dokumenti, kao i gradski pečat. Blagajnu su čuvali sudac i gradski blagajnik.³⁸

Razvoj gradske uprave se još više očituje kroz prestrukturiranje gradskog vijeća na vanjsko (*aussere Rath*) i unutarnje vijeće (*innere Rath*). Vanjsko je vijeće bilo ustrojeno od osam članova, u čijoj su domeni predmeti od općeg interesa za građanstvo (razrez poreza, gradski budžet), dok nam je sastav unutarnjeg vijeća još uvijek ostao nepoznat.³⁹

Instrukcijom je također određeno vrijeme trajanja mandata gradskog suca i blagajnika. Po isteku roka od jedne godine sudac i blagajnik napuštaju svoje funkcije, te vijećnici između sebe predlažu tri nova kandidata među kojima će se, glasovanjem građanstva, izabrati novi sudac i blagajnik.

Opisani je izbor suca i blagajnika indikativan i kao primjer odnosa gradske vlasti i komorske uprave. Naime, za provođenje novih izbora je zadužena Slavonska komorska inspekcija (*Schlavonischen Cameral-Inspection*), koja mora odobriti izbore triju kandidata, te kontrolirati regularnost izbora. Novoizabrani sudac i blagajnik, da bi stupili na svoju dužnost, moraju nakon izbora dobiti ponovnu potvrdu Komorske inspekcije, te pred njom položiti zakletvu.⁴⁰ Izrazita podređenost komorskim vlastima je definirana još prili-

³⁶ Glavama V/20, V/21, se određuje da gradski vijećnik ne može duže izbivati iz grada bez prethodnog javljanja gradskom sucu, te neizostavno pozivanje svih gradskih vijećnika na sjednice gradskog vijeća, dok se magistratska instrukcija mora čitati svakog mjeseca na sjednici vijeća (na njemačkom jeziku ili u vjerodostojnom prijevodu). Lopašić, "Slavonski", 159.

³⁷ Premda je u vremenskom rasponu od donošenja dvaju instrukcija došlo do razvoja osječkog gradskog magistrata, u usporedbi s magistratima drugih gradova, osječka je gradska uprava bila izuzetno nerazvijena. Primjerice, magistrati gradova sjeverozapadne Hrvatske su već u 16. stoljeću imali razvijeniji upravni aparat. Usp. Budak, "Gradske", 91, 97, 98, 101.

³⁸ Riječ je o škrinji koja je imala dvije brave, jednim je ključem raspolagao blagajnik, a drugim sudac. Lopašić, "Slavonski", 157.

³⁹ Isto, 159, 160.

⁴⁰ Isto, 160.

kom uspostave gradske vlasti 1690., no, instrukcijom iz 1698. je taj odnos još više naglašen. Pored nadređenog položaja Komorske inspekcije iskazanog u slučajevima zaduživanja gradskog magistrata, primitka i razrješenja u kategoriju građanstva, što je sadržano još u instrukciji iz 1690., u reorganizaciji gradske uprave 1698. je proširena nadležnost Komorske inspekcije u sudbenoj vlasti. Tako je sada Komorska inspekcija, kao prizivna instanca u građanskim parnicama i institut pravorijeka u kaznenim parnicama, istisnula utjecaj vojnih vlasti u dvojbenim pravnim slučajevima, što je bilo definirano prilikom osnivanja gradskog magistrata.⁴¹ Komorska je inspekcija, odredbama magistratske instrukcije iz 1698., postala i nadzorno tijelo u financijskom poslovanju magistrata (prilikom razreza poreza i godišnjeg obračuna).⁴²

Financiranje se gradskog magistrata i dalje baziralo na porezu na nekretnine i bilježničkim taksama.⁴³ Pored tih prihoda, magistrat je tri godine, nakon donošenja magistratske instrukcije 1698., imao pravo ubiranja brodarine (oporezivanje natovarenih lađa koje plove Dravom) i vagarine (korištenje gradske vage), što je dvorska komisija odobrila u dodatku magistratskoj instrukciji.⁴⁴ Gradu su odobrena i tri sajma godišnje (24. travnja - sv. Juraj, 13. lipnja - sv. Margareta, 18. listopada - sv. Luka Evangelist), te mjesečni stočni sajam izvan tvrđave i tjedni sajam subotom unutar gradskih zidina. Povlastice su se odnosile i na trogodišnje slobodno korištenje zemljišta koji je Komora raspodijelila građanstvu, te općinskog pašnjaka i zemljišta pustih sela (Čepina, Korodvara i Vareša), kao i na neograničeno oslobođenje od plaćanja mostarine. Magistrat se obvezao (u ime građana), u ime dobivenih povlastica, plaćati Slavonskoj komorskoj inspekciji godišnju svotu od 3000 forinti.⁴⁵

Što se tiče održavanja gradske posade, određeno je da je magistrat dužan iz svoje blagajne kupovati dovoljnu količinu voštanica, dok je oslobođen plaćanja zapovjednika straže i tamničara (što je do tada bilo na teret grada),⁴⁶ kao i davanja besplatnog stana topniku. Dvorska je komisija također odobrila podizanje zgrade magistrata i gradske vijećnice, koje mora biti dovršeno u roku od dvije godine.⁴⁷

⁴¹ Isto, 154. Firinger, "Magistratska", 163.

⁴² Lopašić, "Slavonski", 156.

⁴³ Javne, komorske i vojne zgrade, te stanovi koje je dodijelio vojni zapovjednik bili su, kao i prilikom uspostave gradske vlasti 1690., izuzeti od plaćanja poreza na nekretnine. Pored navedenih, instrukcija iz 1698. kao izuzetak navodi i franjevce (u prvoj magistratskoj instrukciji su bili navedeni isusovci). Usp. Firinger, "Magistratska", 164. Lopašić, "Slavonski", 156.

⁴⁴ HKFA, Gräfllich Caraffische Hauptrelation, Fasz. 391, Nro 47, Fol. 535-539. Mažuran, "Na pragu", 16.

⁴⁵ Pored toga građani su bili obavezni plaćati tridesetnicu i druge namete i carine prilikom uvoza ili izvoza roba. I. Mažuran, "Na pragu", 16.

⁴⁶ Mažuran, "Počeci", prilog 50-59.

⁴⁷ Mažuran, "Na pragu", 16.

Djelokrug rada gradskog magistrata je ostao gotovo nepromijenjen. Njegova se uloga i dalje svodila na komunalnu problematiku, brigu oko suzbijanja monopola u trgovini, prevenciju izbijanja požara, te kontrolu neželjenih boravaka u gradu.⁴⁸

Premda je instrukcijom određeno djelomično popuštanje utjecaja vojnih vlasti na život građanstva, on je u tim prvim godinama još uvijek bio prilično izražen. No, već su tada bile zamjetne tendencije ograničavanja dosega vojnog utjecaja. To se izvrsno razaznaje iz slučaja sukoba osječkog građanstva s vojnim zapovjednikom Creutzom. Naime početkom 1699. su stigle pritužbe Dvorskom ratnom vijeću na gradskog zapovjednika Creutza, koju su zbog učestalih ekscesa s građanstvom, inicirali komorski službenici i građanstvo.⁴⁹ Zbog prekoračenja svojih ovlasti nedugo nakon tužbe je pokrenut spor protiv Creutza, koji je za to vrijeme bio suspendiran.⁵⁰ Premda je spor završio oslobođanjem svih optužbi zapovjednika Creutza,⁵¹ koji je nakon toga, prema optužbama komorskih službenika, bio još gori tako da je komorske namjesnike svojevóljno zatvarao,⁵² njegovo vođenje govori o početku procesa osamostaljenja gradske, odnosno, komorske uprave.

Usporedimo li odredbe magistratske instrukcije, te shodno njima, ovlasti osječkog magistrata sa samoupravnim aktima drugih gradova, možemo ustvrditi da je stupanj osječke samouprave potpuno u skladu s okruženjem u kojem se nalazio. Primjerice, u isto vrijeme kada je donesena magistratska instrukcija za Osijek, osnovani su gradski magistrati u Virovitici (1691), i Požezi (1698).⁵³ Virovitički je magistrat reorganiziran, kao i osječki, 1698., te je tekst njegove magistratske instrukcije potpuno identičan osječkoj magistratskoj instrukciji.⁵⁴ Jedina je razlika u tome što je ona, za razliku od osječke instrukcije, napisana na latinskom jeziku. Požeška je pak, magistratska instrukcija nastala na tekstualnom predlošku virovitičke instrukcije.⁵⁵ Da je u

⁴⁸ Novom je instrukcijom naglašen katolički duh monarhije, te je pored zabrane naseljavanja besposličara i sumnjivaca, izričito zabranjeno naseljavanje pogana, krivovjercara i nekatolika (posebno su nabrojani Židovi, Turci, Grci, Raci i Cigani). Usp. Lopašić, "Slavonski", 152.

⁴⁹ KAW, HKR, Expedit, fol. 96, 99 iz 1699.

⁵⁰ KAW, HKR, Expedit, fol. 147 iz 1699.

⁵¹ KAW, HKR, Expedit, fol. 321 iz 1700.

⁵² KAW, HKR, Expedit, fol. 406 iz 1700.

⁵³ I. Mažuran, "Organizacija i djelovanje gradskog magistrata u Požezi od 1698. do 1703. godine", *Starine* 59, (Zagreb, 1984), 136.

⁵⁴ HKFA, Gräfllich Caraffische Hauptrelation, Fasz. 392, Beilag 175.

⁵⁵ Vijesti o postojanju požeške magistratske instrukcije postoje još iz 1696. kada je vojni zapovjednik general Starhemberg izdao Požežanima neke povlastice za osnivanje magistrata koji ne podliježe komorskoj upravi. Usp. Mažuran, "Slavonija", 22. Vjerojatno je na temelju tih vijesti J. Kempf zaključio o postojanju požeškog magistrata neposredno nakon oslobođenja grada. Usp. J. Kempf, *Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije*, (Požega, 1910), 333.

slučaju požeške instrukcije samo zamijenjen naziv mjesta s magistratske instrukcije Virovitice, kazuju i sami članovi komisije koji se u svom izvještaju o formiranju gradskog magistrata u Požegi pozivaju na virovitičku instrukciju (*wir auch, gleich wie zu Verovitiza mit einer ausführlich gegebenen Sttat-Instruktionen oben No 175 ordentlich versehen haben*).⁵⁶ Doduše, požeški je magistrat kasnije doživio nekakve promjene u odnosu na osječki, što je bilo rezultat nastojanja požeških predstavnika, no, one nisu promijenile gotovo ništa u pravnom položaju Požege.⁵⁷

Sličnosti pronalazimo i sa samoupravom komorskih gradova koji su to postali nešto kasnije, primjerice magistratom grada Subotice koji je oformljen 1743., po ekskorporaciji iz sastava Vojne granice. U njemu su, kao i u slavonskim komorskim gradovima, okosnicu magistrata sačinjavali sudac i senatori. Ovlasti subotičkog magistrata su također nalikovale na ranije uspostavljene osječki magistrat. Magistrat je vršio izbor svih gradskih dužnosnika, te je u svom početku bio prilično slabo razvijen. No, u pitanju sudbenih ovlasti subotički je magistrat imao znatno veće ovlasti nego osječka gradska uprava, prema privilegiju iz 1743. imao je pravo izricanja smrtno kazne (*ius gladii*),⁵⁸ te je time bio uvršten u pravnu kategoriju privilegiranih trgovišta.⁵⁹ No to je pravo nedugo nakon izdavanja privilegija ukinuto,⁶⁰ te je subotički magistrat, kao i osječki, ostao nadležan samo za prvostupajnske presude u građanskim parnicama, dok je višu sudbenu vlast predstavljala Dvorska komora.⁶¹ Izrazita dominacija komorske uprave je signifikantna i za veće gradove Ugarske kraljevine. Primjerice, čak je i magistrat Budima bio podređen komorskim vlastima na prijelazu 17. u 18. stoljeće. Ta se podređenost manifestirala, kao i kod Osijeka, u pitanju prizivnog suda, te prilikom godišnjeg izbora magistrata.⁶²

Sličnosti struktura i ovlasti magistrata komorskih gradova proizlaze iz njihova jednakopravna položaja. Dok identičnost magistratskih instrukcija, posebice onih donesenih krajem 17. i početkom 18. stoljeća, svoje korijene

⁵⁶ HKA, Wien, Gräfllich Caraffische Hauptrelation, Fasz. 392, Beilag 175, Fol. 110, 111. Mažuran, "Slavonija", 32.

⁵⁷ Detaljnije o požeškoj magistratskoj instrukciji vidi. Mažuran, "Organizacija".

⁵⁸ "Privilegija Kraljevskoj komorskoj varoši Sent Marija 1743", *Koreni I*, (Subotica, 1991), 46.

⁵⁹ Privilegirana trgovišta nastala u vrijeme terezijanskih reformi nisu imala jednakopravni položaj. Primjerice, pojedina trgovišta koja su se nalazila u sklopu privilegiranih oblasti, poput Kumana ili hajdučkih gradova, imala su čak pravo formiranja svoje vlastite vojske, dok su druga trgovišta, također s posebnim privilegijama, poput Subotice i niza drugih gradova, bila pravno ustrojena na vrlo sličan način kao i nepriviligirana trgovišta. Njihov posebni pravni položaj se najčešće očitovao kroz veću autonomiju u poreznoj politici. Detaljnije o tome usp. Deák, *Das Städtewesen*.

⁶⁰ "Večiti ugovor magistrata Subotice sa Ugarskom kraljevskom komorom iz 1743. godine", *Koreni I*, (Subotica, 1991), 61-67.

⁶¹ Vojnović, "Organizacija", 115, 116.

⁶² Mayer, *Verwaltungsreform*, 21.

ima u jedinstvenom pravnom izvorištu. Naime svi su ti gradovi dobili povlastice po uzoru na Štajerski grad Ptuj.⁶³ Tako da su neznatne razlike u magistratskim instrukcijama plod neposrednih pregovora s komorskim vlastima, ili pak posljedica formalnih pravila prilikom izdavanja privilegija, koja se mijenjala s obzirom na vrijeme izdavanja.

Usporedimo li pak ovlasti gradskih magistrata komorskih gradova s najvišim stupnjem samouprave koji su ostvarivali slobodni kraljevski gradovi, ili pak gradskom samoupravom koju su ostvarivali gradovi u sastavu vojne granice, možemo nedvojbeno zaključiti da su se komorski gradovi, samim time i Osijek, nalazili između visokog stupnja samouprave slobodnih kraljevskih gradova i izrazito male samouprave koju su ostvarivali gradovi pod vojnom upravom. Doduše privilegirana vojna trgovišta, vojni komuniteti, su ostvarivali prilično veliki stupanj samouprave, ali su još uvijek bili podložni vojnim vlastima. Vojska je imala iznimno veliki utjecaj u gradskoj upravi i sudstvu,⁶⁴ što je u odnosu na komorske gradove, a samim time i na Osijek, značilo manji stupanj gradske samouprave. Taj se stupanj samouprave reflektirao i na razvijenost gradskog magistrata, koja je u slučaju Osijeka rasla s obzirom na proces smanjivanja utjecaja vojnih vlasti u radu magistrata.⁶⁵

Formiranje novih gradskih jedinica i pravno naslijeđe

Formiranje novih gradskih jedinica je predstavljalo važan trenutak u pravnoj povijesti Osijeka. Naime, time je razbijena cjelovitost grada koji je svoju tradiciju postojanja izravno baštinio iz srednjovjekovnog razdoblja, te je otvoren problem pravnog položaja novoformiranih naselja.

To je najprije došlo do izražaja na primjeru Gornjega grada, naselja koje je oformljeno početkom 90-tih godina 17. stoljeća, oko 2 km zapadno od utvrde, i koje su nastanjivali stanovnici nekadašnjeg osječkog podgrađa. U početku svog postojanja naselje se još uvijek smatralo jedinstvenom upravnom cjelinom s Osijekom. O tome svjedoče sami stanovnici podgrađa koji se pozivaju na kontinuitet njihova građanskog statusa još od osmanlijskih vremena, pa sve do boravka prethodne carske komisije koja im je taj status potvrdila.⁶⁶ Povezanost naselja, koje se još uvijek nazivalo podgrađe, s gradskom sredinom se odražava i u nazivu koji se uobičajio među stanovništvom - *varoš* (popisna komisija 1697. ga naziva *suburbium Eszekiensis vulgo varos*).⁶⁷

⁶³ J. Bösendorfer, "Osječki gradski statut iz g. 1698", *Hrvatska obrana*, 99/XIV, (Osijek, 1915).

⁶⁴ Detaljnije o problematici vojnih komuniteta usp. A. Buczyinski, *Gradovi Vojne krajine I, II*, (Zagreb, 1997).

⁶⁵ O samoupravi slobodnih kraljevskih gradova i gradova pod vojnom upravom usp. Steeger, *Darstellung*, Deák, Das Städtewesen, Bačić, Povelje.

⁶⁶ Smičiklas, *Dvjestogodišnjica*, 65.

⁶⁷ Isto.

Prilikom reorganizacije gradske vlasti 1698., *varoš* je još uvijek sjedinjena s gradom. No, njezin je pravni položaj tada već složeniji. Naime, magistratskom instrukcijom iz 1698. je naglašena pravna sjedinjenost tvrđave i varoši, kao i jednakopravnost varoških građana s onima iz grada (za građane varoši se čak koristi naziv sugrađani - *Mitbürger*),⁶⁸ tako da su građani varoši dužni snositi sve obaveze kao i oni unutar utvrde. Na prostoru Gornjeg grada su i vrijedile neke odredbe koje su bile svojstvene samo utvrđenim mjestima. Tako je, kao i unutar utvrde, u Gornjem gradu bilo zabranjeno doseljavanje nekatoličkog stanovništva.⁶⁹ No, pored jednakopravnosti, magistratska nam instrukcija pokazuje i na poseban pravni položaj varoši. On se očituje postojanjem varoškog suca (*Warosser Stattrichter*), koji je s još jednim građaninom iz varoši član gradskog magistrata. Uredbom se također određuje da se izbor varoškog suca ima obaviti u isto vrijeme kada se bira i gradski sudac.⁷⁰ Postojanje varoškog suca nedvojbeno implicira posebni pravni položaj nekadašnjeg podgrađa - varoši, štoviše njegovo postojanje pretpostavlja i postojanje nekakvog oblika varoške uprave (magistrata), što je zacijelo posljedica početka formiranja varoši kao zasebne gradske jedinice.⁷¹

Formalno pravna sjedinjenost je zadržana sve do 1702., kada se ukazuje potreba za formiranjem zasebnog magistrata Gornjeg grada.

Početkom 1702., Osijek je još uvijek bio jedinstvena administrativna cjelina, što se vidi prilikom razreza jedinstvenog poreza za cijeli grad, premda je u utvrdi (Unutarnjem gradu) drugačije utvrđen porez nego u Gornjoj i Donjoj varoši gdje se on određivao prema sesionalnoj shemi. No već je tada dvorska komisija izrazila svoju suglasnost sa stvaranjem zasebnog gradskog magistrata, koji je iste godine i oformljen.⁷²

Donji je grad, premda je dijelom nastao preseljenjem stanovništva bivšeg osječkog podgrađa, imao nešto drugačiji razvojni put. Kako je oformljen nešto kasnije, te su ga velikim dijelom nastanjivali pridošli stanovnici, prvenstveno bivši vojnici koji su napuštali vojnu službu, u njegovom pravnom položaju nije bilo izrazito istaknuto naslijeđe jedinstvenog Osijeka. Doduše ono je bilo zamjetno kroz nazivlje (*Inferior vaross*, *Inferior urbecu-*

Pored tog naziva, u matičnim knjigama 1693-1700, pronalazimo mnoštvo naziva za udaljeno podgrađe koji ukazuju na povezanost s gradskom jezgrom: *Varos*, *Civitas Rasciancia*, *Suburbium*, *Exterior civitas*, *Suburbium Rascianicum*, *Exterior urbs*, *Superior varos*, *Civitas Rasciancia superior*, *Raznstadl*, *Antiqua varos*, *Superior varos Rasciancia* ... DAO, zbirka matica: 525 RVM (1693-1703), Mažuran, "Uvod", 29. I. Mažuran, *Stanovništvo Osijeka 1693-1703*, (Osijek, 1974), 61.

⁶⁸ Usp. Lopašić, "Slavonski", 156.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto, 160.

⁷¹ Mažuran, "Uvod", 40.

⁷² *Izvjestaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine* (Osijek, 1989), 240.

la),⁷³ ali još izraženije je bila isticana posebnost Donjega grada, i to prvenstveno kroz dozvoljavanje naseljavanja nekatoličkog stanovništva.⁷⁴ Prostorna udaljenost, djelomično drugačiji, pravni položaj, te drugačiji gospodarski razvoj, doveli su 1704., po uzoru na gornjogradsku varoš, do formiranja zasebnog gradskog magistrata.⁷⁵

Time su postavljeni pravni temelji koji su obilježili skoro cijelo 18. stoljeća. Nekadašnji Osijek je bio razdijeljen na tri komorska trgovišta, koja su imala zasebne gradske uprave i neovisne razvojne procese. Prostorna bliskost i tradicija jedinstvenog Osijeka uvjetovali su određeni oblik suživota triju osječkih naselja, koji se očitovao na mnogobrojnim primjerima zajedničke suradnje. Poput ugovora iz 1766., kojim se sva tri gradska magistrata obvezuju izdvajati godišnju sumu za rad gimnazije, koja se nalazila u Unutarnjem gradu,⁷⁶ ili prilikom značajnijih radova na sakralnim objektima.⁷⁷ Također je zabilježeno i da su gornjograđani i donjograđani naizmjenice, svake godine drugi, održavali pobožnosti uz blagdan sv. Roka,⁷⁸ kao još i niz drugih primjera. No, između osječkih naselja je ipak prevladavala tendencija razdvajanja, uzrokovana ponajprije gospodarskim razlozima. Ona se najjasnije očitovala učestalim otporom ujedinjenju triju magistrata, koje je inicirano iz viših državnih institucija.⁷⁹ Takvo je stanje zadržano sve do 2. prosinca 1786., kada je ujedinjenje triju komorskih trgovišta proglašeno dekretom cara Josipa II.⁸⁰

⁷³ Usp. Mažuran, "Uvod", 29.

⁷⁴ Usp. Lopašić, "Slavonski", 152, I. Mažuran, "Osijek u 18. stoljeću", *Od turskog do suvremenog Osijeka*, (Osijek, 1996), 25.

⁷⁵ J. Bösendorfer, "Što znamo o prvim sucima (judices, Richter) u komorskom Osijeku?", *Osječki zbornik II, III*, (Osijek, 1948), 257.

⁷⁶ *Zapisnik općine Osijek - Tvrđa od 1745. do 1770. godine*, (Osijek, 1987), 313. Mažuran, "Osijek", 45.

⁷⁷ *Osječki ljetopisi 1686-1945*, (Osijek, 1993), 38.

⁷⁸ Isto, 243.

⁷⁹ Uvidom u zapisnike gradskih magistrata vidimo da se komunikacija između gradskih uprava najčešće svodila na mnogobrojne sporove. Najprjepornije pitanje su bili godišnji sajmovi, na održavanje kojih su imali pravo Unutarnji i Gornji grad, te ga se nisu htjeli odreći. Usp. *Najstariji zapisnik općine Osijek - Tvrđa od 1705. do 1746. godine*, (Osijek, 1965), *Zapisnik 1745-1770*, *Zapisnik općine Osijek - Tvrđa od 1770. do 1786. godine*, (Osijek, 1992).

⁸⁰ *Nachdem die allerhöchsten Willensmeinung zufolge ohnehin schon verordnet und an dem ist, das die Essegger drey Kameral Städte in ein Comunitet vereiniget, folglich ein Corpus werden solten...Zapisnik 1770-1786*, 439, 440. *Osječki*, 108. Bösendorfer, "Pravoslavni", 55. *Osječki*, 108. Mažuran, "Osijek", 51.

Summary

OSIJEK'S LEGAL POSITION IN THE 18TH CENTURY

Osijek's legal position was one of the key factors in the development of the city in the Modern Age. It was largely determined with the establishment of the Habsburg reign after Turks had been banished towards the end of the 17th century. At that time the city magistrate was founded, and the city instruction was passed, assigning Osijek to the category of the Imperial Chamber's market towns. The Instruction, or more precisely two instructions, granted a superordinated position of the Chamber authority in all the important segments of Osijek's social life. This Regulation emerged from the soil of a legal tradition, so that it does not represent an exclusive document which would make Osijek stand out from its political surroundings. The instruction laid down the legal position of settlements of the western part of Monarchy and of the newly liberated areas.

The next important moment in the legal history of Osijek was the foundation of the Upper Town and the Lower Town, which emerged on the basis of the former Osijek suburbs. The Upper Town thus largely inherited the legal tradition of the former Osijek, while the Lower Town followed a somewhat different path.

After the establishment of the mentioned quarters, and after the establishment of independent city magistrates and their inclusion into the category of the Chamber market towns, the unity of Osijek was upset, which lasted all through the end of the 18th century. Then, the city was reunited again, which marked the beginning of a new era in the history of Osijek.

(prijevod sažetka: Gabrijela Buljan)

Key words: Osijek, legal position, urban history, 18th century.